

پایان‌نامه‌های دکترای مرتبط با اسلام و ایران در بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی کتابخانه ملی ایران

مرضیه هدایت^۱

چکیده

در این پژوهش تلاش شده است تا وضعیت پایان‌نامه‌های دکترا از دانشگاه‌های خارج از کشور در موضوعات گوناگون مرتبط با ایران و اسلام موجود در بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی کتابخانه ملی ایران به‌طور اجمالی بررسی شود. بر همین اساس وضعیت این آثار از جهات پراکندگی موضوعی، دوره زمانی، ملیت دانشجویان و کشور محل ارائه بررسی شده است. نتایج بررسی نشان می‌دهد که بیشترین تعداد به رده علوم اجتماعی و کمترین تعداد به رده کلیات اختصاص دارد. قدیمی‌ترین پایان‌نامه در ۱۸۹۲ با موضوع "آموزش" در امریکا دفاع شده است. علاوه بر ایرانیان، غیرایرانیان نیز به ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی علاقه نشان داده‌اند و بیشترین عناوین یعنی ۹۶/۴۱ درصد از کل مجموعه در امریکا ارائه و دفاع شده است.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه ملی ایران، ایران‌شناسی، اسلام‌شناسی، پایان‌نامه‌های دکترا

مقدمه

آثار موجود در این بخش اعم از کتاب، نشریه و پایان‌نامه ابتدا از راه مبادله و سپس به روش خریداری، تهیه شده است. در چند سال اخیر به دلیل افزایش بودجه خرید کتابخانه ملی، این بخش غنای بیشتری یافته است. فهرست‌نویسی مجموعه آثار این بخش تا سال ۱۳۷۲ به شکل موقت ولی در حال حاضر به‌طور کامل انجام می‌شود.

پیشینه و هسته اولیه بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی کتابخانه ملی ایران به سال‌های پیش از انقلاب برمی‌گردد. این بخش ابتدا در ساختمان سی تیر کتابخانه ملی تأسیس شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی مجموعه نفیس کتابخانه پهلوی سابق به کتابخانه ملی منتقل و این بخش نیز از ساختمان سی تیر به ساختمان نیاوران منتقل شد.

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

امکان دسترسی به اطلاعات مورد نیاز از طریق فهرستبرگه‌های مؤلف، عنوان، و موضوع و نیز از طریق پایگاه کتابشناسی ملی مهیاست.^۱

بنا بر اساسنامه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۹/۸/۱۹ گردآوری آثار مربوط به ایران و اسلام که در خارج از کشور منتشر می‌شود و نیز آثار مکتوب ایرانیان خارج از کشور از اصلی‌ترین وظایف این کتابخانه است. بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی در تلاش برای تحقق این اهداف علاوه بر تهیه آثار مرتبط، دارای گروه‌های پژوهشی و اطلاع‌رسانی نیز است.

از آثار قابل توجه در این بخش، پایان‌نامه‌های دوره دکترا در موضوعات گوناگون مرتبط با ایران و اسلام است که توسط ایرانیان و غیرایرانیان به زبان انگلیسی نوشته و در دانشگاه‌های معتبر خارجی ارائه شده‌اند. این مجموعه بالغ بر ۱۳۳۸ عنوان است که ۱۰۶۴ عنوان در سال ۱۳۷۲ و ۲۷۴ عنوان نیز در سال ۱۳۸۱ از مؤسسه یو.ام. آی^۲ خریداری شده است.

وظایف گروه پژوهشی عبارتند از: تألیف، ترجمه، تحقیق و آماده‌سازی متون؛ تهیه و تدوین کتابشناسی؛ تهیه و تدوین واژه‌نامه براساس منابع موجود در کتابخانه ملی در زمینه ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی؛ تدوین دستورالعمل برای شرکت در همایش‌های داخلی و خارجی مرتبط؛ تصحیح، تحشیه و آماده‌سازی نسخ خطی نفیس موجود در این بخش برای چاپ و نشر؛ شناسایی مراکز پژوهشی ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی؛ و شرکت در تحقیقات بین‌المللی مرتبط.

وظایف گروه اطلاع‌رسانی عبارتند از: دریافت، تنظیم، حفاظت و نگهداری منابع مختلف در این حوزه؛ همکاری در تهیه و تدوین ضوابط و دستورالعمل‌ها و سیاستگذاری‌گسترش مجموعه؛ همکاری در تهیه کاتالوگ‌ها و فهرست منابع منتشر شده در زمینه‌های مرتبط در داخل و خارج از کشور؛ همکاری در زمینه شناسایی و خرید مجموعه‌های مرتبط به آن؛ همکاری در طراحی روش‌های حفاظت و نگهداری منابع مرتبط؛ همکاری در طراحی و تدوین ابزارها و بانک‌های اطلاعاتی مورد

نیاز برای ارائه خدمات؛ همکاری در برقراری ارتباط و ایجاد شبکه‌های لازم میان مراکز ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی داخلی و خارجی؛ همکاری در تهیه ضوابط و دستورالعمل‌های امانت و مبادله منابع مرتبط در سطح ملی و بین‌المللی؛ همکاری در طراحی و تدوین و گسترش خدمات برای اشاعه‌گزینشی اطلاعات در این حوزه در سطح ملی و بین‌المللی؛ اجرای خدمات مشاوره و اطلاع‌رسانی؛ همکاری در طراحی، تدوین و انتشار فهرست‌ها، نمایه‌ها و کتابشناسی‌های مرتبط؛ همکاری در برگزاری همایش‌ها و نمایشگاه‌ها؛ انتشار نشریه تخصصی؛ پژوهش و مطالعه در این حوزه در سطح ملی و بین‌المللی؛ تهیه آمارهای کمی و کیفی از فعالیت گروه مزبور و نظارت بر حسن اجرای فعالیت‌های بخش‌ها و واحدهای وابسته به آن (۷: ۱، ۱۵، ۳۲-۳۳).

در بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی ۳۲۷۷۴ عنوان کتاب به زبان‌های انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، روسی و ترکی وجود دارد که تاریخ چاپ قدیمی‌ترین کتاب موجود ۱۷۱۱ م. است. جدیدترین کتاب‌ها نیز به‌طور مستمر به مجموعه اضافه می‌شوند. علاوه بر کتاب، نشریات متعددی نیز جزء مجموعه است که اطلاعات کتابشناختی آنها هنوز تهیه نشده است. با توجه به زبان آثار موجود که غیر از زبان فارسی است، این مجموعه مورد استفاده پژوهشگران و علاقه‌مندانی است که با این زبان‌ها آشنایی داشته باشند.

از آثار قابل توجه در این بخش، پایان‌نامه‌های دوره دکترا در موضوعات گوناگون مرتبط با ایران و اسلام است که توسط ایرانیان و غیرایرانیان به زبان انگلیسی نوشته و در دانشگاه‌های معتبر خارجی ارائه شده‌اند. این مجموعه بالغ بر ۱۳۳۸ عنوان است که ۱۰۶۴ عنوان در سال ۱۳۷۲ و ۲۷۴ عنوان نیز در سال ۱۳۸۱ از مؤسسه یو.ام. آی^۳ خریداری شده است. این مجموعه دارای ویژگی‌های زیر است:

۱. همه پایان‌نامه‌ها مربوط به دوره دکتراست؛
۲. به زبان انگلیسی نوشته شده‌اند؛
۳. در دانشگاه‌های معتبر ارائه شده‌اند؛
۴. موضوع آنها مربوط به ایران و اسلام است.

اهمیت و ارزش علمی پایان‌نامه‌ها

در دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی ذیل واژه پایان‌نامه این‌گونه آمده است: «تر» یا «رساله» یا پایان‌نامه،

۲. این اطلاعات را خانم فریده رازی، امین اموال بخش، در اختیار گذاشتند.

3. UMI = University Microfilm International

نوشته‌ای است که به وسیله داوطلب درجه دانشگاهی به عنوان یکی از شرایط احراز آن، ارائه می‌شود و نویسنده آن دانشجویی است که زیر نظر کلی یک عضو هیئت علمی کار می‌کند. ویژگی محدود و تخصصی بودن موضوع پایان‌نامه آن را تبدیل به منبع اطلاعاتی ارزشمندی برای علاقه‌مندان به آن حوزه موضوعی می‌سازد و در تحصیلات تکمیلی ارائه آن ضروری است. سپس در بیان دلایل عمده تهیه پایان‌نامه به موارد زیر می‌پردازد: یادگیری روش‌شناسی تحقیق؛ توسعه نگرش علمی؛ کسب مهارت برای مطالعه نقدانه و موشکافانه؛ بهره‌مندی از اطلاعات جدیدتر و نظایر آن. قابلیت پایان‌نامه‌ها از نظر اطلاعاتی و پژوهشی سبب شده است از دو دیدگاه به آنها توجه کنند: ۱. به عنوان مدرک مفید پژوهشی (به اعتبار متن تحقیق)؛ ۲. به مثابه نوعی کتابشناسی تخصصی (به اعتبار فهرست مآخذ پایانی) (۸: ۵۵۷-۵۵۸).

از نظر بنی‌اقبال نویسنده مقاله «بررسی مجموعه پایان‌نامه‌های دانشگاه تهران» فواید اجرای پژوهش‌های پایان‌نامه‌ای عبارتند از: تعالی جنبه‌های آموزشی یک رشته علمی، کمک به توسعه جنبه‌های کاربردی علم مذکور، جلوگیری از صرف هزینه‌های تکراری برای اجرای تحقیقات لازم در سطح کشور و جلوگیری از اجرای کارهای تکراری و صرف وقت مضاعف نیروهای متخصص (۲: ۱۵۵-۱۷۰). دینانی این پرسش را در مقاله «پایان‌نامه، گنج ناشناخته‌ها شده» مطرح می‌کند که «محتوای چه تعداد از پایان‌نامه‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی از قالب دسترس‌ناپذیر پایان‌نامه‌ای خارج شده و در قالب مقاله مستخرج از پایان‌نامه‌ها در مجلات علمی دسترس‌پذیر شده‌اند؟»

پاسخ این است: بسیار اندک. بنا به نظر مؤلف چاپ نشدن مطالب پایان‌نامه در قالب مقاله یا کتاب بی‌آمدهایی دارد که عبارتند از: نبود دسترسی آسان عموم به دانش موجود در پایان‌نامه‌ها، مشابه یا تکراری بودن پایان‌نامه‌ها در واحدهای آموزشی مختلف، و امکان ارائه پایان‌نامه توسط دانشجویی دیگر در مرکز آموزش دیگر به عنوان کاری نو، بی‌آمدهایی خبری از پایان‌نامه‌ها نیز عبارت است از: تکراری بودن، اضافه نشدن دانش جدید به مجموعه دانش، و صرف زمان و هزینه بیهوده برای کارهای تکراری (۳: ۱-۱۶).

روشن است که نقش پایان‌نامه در تولید و افزایش دانش

در حوزه‌های گوناگون، و آگاهی داشتن از آنها مانع تکرار پژوهش‌های مشابه و صرف هزینه بیهوده می‌شود. با توجه به اهمیت و نقش پژوهش در امر توسعه همه‌جانبه هر کشور، نیاز به پژوهش در همه حوزه‌های دانش احساس می‌شود. پس از انقلاب اسلامی به دلیل توجه بیشتر به اسلام و ایران، پایان‌نامه‌های بیشتری نه تنها از طرف ایرانیان بلکه از سوی غیرایرانیان به این دو حوزه اختصاص داده شده است. چنان‌که جدول ۲ نشان می‌دهد تعداد پایان‌نامه‌های مرتبط در دو دهه ۷۰ و ۸۰ م. (۵۰ و ۶۰ ش.) افزایش قابل توجهی نسبت به دیگر دهه‌ها دارد.

هدف از این پژوهش، بررسی وضعیت پایان‌نامه‌های دوره دکترا در موضوعات گوناگون مرتبط با اسلام و ایران موجود در بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی کتابخانه ملی ایران از نظر تعداد و پراکندگی موضوعی، دوره زمانی، ملیت پدیدآورندگان و محل ارائه است.

موسوی‌گرمارودی در مقاله «نگاهی به ایران‌شناسی بعد از انقلاب اسلامی» ایران‌شناسی را از صحیح‌ترین مصادیق اسباب صدور انقلاب اسلامی در درازمدت به‌شمار می‌آورد و به لزوم خروج از عزت و دست برداشتن از گوشه‌گیری در حوزه ایران‌شناسی، اسلام‌شناسی و شرق‌شناسی اشاره می‌کند (۹: ۴۵۵-۴۶۹).

هدف پژوهش

هدف از این پژوهش، بررسی وضعیت پایان‌نامه‌های دوره دکترا در موضوعات گوناگون مرتبط با اسلام و ایران موجود در بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی کتابخانه ملی ایران از نظر تعداد و پراکندگی موضوعی، دوره زمانی، ملیت پدیدآورندگان و محل ارائه است.

فایده پژوهش

فواید آن عبارتند از:

۱. یافته‌های این پژوهش می‌تواند با معرفی زمینه‌های موجود راهگشای پژوهشگران باشد؛
۲. با شناسایی خلأهای موجود، پژوهشگران، محققان

و دانشجویان را بر آن دارد تا در زمینه‌های کمتر شناخته شده، بیشتر تحقیق کنند؛

۳. مسئولان را متوجه تکمیل مجموعه کند.

برای دستیابی به هدف مذکور پرسش‌های زیر مطرح گردید:

۱. پراکندگی موضوعی پایان‌نامه‌ها چگونه است؟

۲. مجموعه پایان‌نامه‌ها شامل چه دوره‌های زمانی است؟

۳. ملیت پدیدآورندگان این پایان‌نامه‌ها چیست؟

۴. این پایان‌نامه‌ها در چه کشورهایی ارائه شده‌اند؟

روش و جامعه پژوهش

روش پژوهش پیمایشی با رویکرد توصیفی است. جامعه تحقیق همه پایان‌نامه‌های دوره دکتری نوشته شده به زبان انگلیسی (تنها زبان) موجود در بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی کتابخانه ملی ایران است که چون بررسی همه جامعه مدنظر بوده، نمونه‌گیری نشده است. تعداد پایان‌نامه‌های مورد بررسی ۱۳۳۸ عنوان است.

پیشینه تحقیق

از بررسی منابع فارسی و لاتین، این نتیجه به دست آمد که درباره پایان‌نامه‌های مرتبط با ایران و اسلام به‌ویژه مجموعه موجود در کتابخانه ملی جز چند معرفی کوتاه، پژوهشی نشده است که از جمله می‌توان موارد زیر را برشمرد:

مقاله شجاعی با عنوان «نمایشگاه پایان‌نامه‌های دکتری ایران‌شناسی - اسلام‌شناسی دانشگاه‌های جهان، ۴-۹ دی ۱۳۷۴» به پایان‌نامه‌های دوره دکتری ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی موجود در کتابخانه ملی ایران می‌پردازد. در این مقاله آمار مربوط به عناوین موجود براساس رده‌بندی دیوئی، ۱۰۷۰ عنوان و زبان آنها انگلیسی ذکر شده است (۵۵۵-۵۵۰:۶).

در هر یک از ۴ پیش‌شماره از ۶ پیش‌شماره و ۲ شماره از ۳ شماره خبرنامه کانون ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی (کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران) که خوش‌درخشید ولی دولت مستعجل بود، دو عنوان پایان‌نامه از مجموعه موجود معرفی و مشخصات کتابشناختی و چکیده آنها بیان شده است. در خبرنامه شماره ۳ فقط یک عنوان پایان‌نامه معرفی شده است که به این ترتیب در

مجموع، ۱۳ عنوان پایان‌نامه معرفی شده است. لازم به ذکر است که پیش‌شماره‌های ۱ و ۲ موجود نبود (۵).

بنی‌اقبال در مقاله «بررسی مجموعه پایان‌نامه‌های دانشگاه تهران» به بررسی مجموعه پایان‌نامه‌های موجود در کتابخانه‌های دانشکده‌ها و مؤسسات وابسته به دانشگاه تهران می‌پردازد و دو هدف: (۱) آگاهی دادن به دانشجویان و مسئولان آموزش دانشگاه نسبت به مسئله واسپاری پایان‌نامه‌ها، و (۲) توجه استادان به وضع کیفی و مسئله تحقیق پایان‌نامه را مدنظر دارد. پایان‌نامه‌های مقاطع کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکترا بررسی شده‌اند که پایان‌نامه‌های مقطع کارشناسی‌ارشد بیشترین تعداد و پایان‌نامه‌های مقطع دکترا کمترین تعداد را دارند. در بخش معرفی مجموعه پایان‌نامه‌های مرکز اسناد و کتابخانه مرکزی ذکر شده است که تعداد زیادی پایان‌نامه از دانشگاه‌های مختلف کشور آلمان و برخی کشورهای دیگر به زبان‌های لاتین در این مجموعه وجود دارد که ۵۶۰ عنوان از آنها مربوط به فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌های امریکاست که درباره ایران و مسائل مربوط به آن تحقیق کرده‌اند. این منابع از طریق بنیاد مستضعفان نیویورک و دفتر ریاست دانشگاه تهران به مجموعه افزوده شده است. نگارنده در پایان برای حل مشکلاتی از قبیل کامل نبودن مجموعه و یکدست نبودن سازماندهی آن، پیشنهادهایی را ارائه می‌دهد (۲: ۱۵۵-۱۷۰).

در پایگاه چکیده پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور مرکز اسناد و مدارک علمی ایران با ۱۲۱۰۱ رکورد، ۱۵۲۳ عنوان درباره ایران و اسلام وجود دارد که ۹۳۲ عنوان به مقطع دکترا، ۴۲۷ عنوان به مقطع کارشناسی‌ارشد اختصاص دارد و مقطع ۱۶۵ عنوان هم نامشخص است. قدیمی‌ترین پایان‌نامه دوره دکترا با موضوع علوم سیاسی در ۱۹۲۱ در سوئیس دفاع شده است. رکوردهای موجود به زبان‌های انگلیسی (۵۴۷ عنوان)، فرانسوی (۳۶۰ عنوان) و آلمانی (۷۹ عنوان) است که در ۲۱ کشور ارائه شده‌اند و ترتیب فراوانی عناوین عبارتند از: فرانسه (۲۸۳)، انگلستان (۱۶۵)، امریکا (۱۵۴)، هند (۹۹)، آلمان (۶۴)، استرالیا (۶۴)، بلژیک (۲۰)، کانادا (۱۶)، اتریش (۱۴)، مجارستان (۱۱)، سوئیس (۷)، ژاپن (۵)، پاکستان، سوئد و فیلیپین هر یک (۴)، ترکیه و چین هر یک (۲)، چک و اسلواکی، مالزی و هلند هر یک (۱). محل

می‌توان با اقداماتی از قبیل معرفی و دادن جایزه به بهترین پایان‌نامه‌های نوشته شده درباره ایران و اسلام، فراهم‌آوری امکانات بیشتر، و دعوت از نویسندگان برتر یا دست‌کم چندتن از نویسندگان پایان‌نامه‌های خارجی برگزیده به ایران، گام‌هایی در جهت تشویق پژوهش‌های مشابه برداشت.

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

جدول ۱ که بر اساس رده‌بندی دیوئی تنظیم شده است نشان‌دهنده این است که رده علوم اجتماعی بیشترین عناوین یعنی ۸۴۴ عنوان (۶۳/۰۷ درصد) را به خود اختصاص داده است. رده کلیات با ۱۸ (۱/۳۴ درصد) یعنی کمترین تعداد عناوین، رتبه دهم را به خود اختصاص داده و نسبت $\frac{1}{46}$ را در مقایسه با رده علوم اجتماعی دارد. دیگر رده‌ها به ترتیب رتبه و نسبت خود به رده علوم اجتماعی عبارتند از: رده تاریخ و جغرافیا و علوم وابسته با ۱۸۱ عنوان (۱۳/۵۲ درصد) رتبه دوم و نسبت $\frac{1}{4}$ ؛ رده فناوری (علوم کاربردی) با ۶۸ عنوان (۵/۰۸ درصد) رتبه سوم و نسبت $\frac{1}{33}$ ؛ رده دین با ۵۲ عنوان (۳/۸۸ درصد) رتبه چهارم و نسبت $\frac{1}{16}$ ؛ رده هنرها با ۴۴ عنوان (۳/۲۸ درصد) رتبه پنجم و نسبت $\frac{1}{19}$ ؛ رده فلسفه و روانشناسی با ۴۱

ارائه ۲۹ عنوان نیز نامشخص است. در سال‌های قبل از ۱۹۵۰ م. ۴۶ عنوان؛ ۱۹۵۱-۱۹۶۰، ۱۹ عنوان؛ ۱۹۶۱-۱۹۷۰، ۳۵ عنوان؛ ۱۹۷۱-۱۹۸۰، ۱۷۷ عنوان؛ ۱۹۸۱-۱۹۹۰، ۲۳۶ عنوان؛ ۱۹۹۱-۲۰۰۰، ۳۸۰ عنوان؛ و در سال ۲۰۰۱ یک عنوان ارائه و دفاع شده است. دوره زمانی ۳۹ عنوان نیز ذکر نشده است (۴).

مقاله آزاد و منصوریان با عنوان «نگاهی به عناوین پایان‌نامه‌های دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی خارجی طی سال‌های ۱۹۹۴ تا ۱۹۹۹» تنها مقاله‌ای است که به بررسی پایان‌نامه‌های خارجی می‌پردازد. در این مقاله برگزیده‌ای از پایان‌نامه‌های دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه‌های خارج از کشور (عنوان ۱۷۷) طی پنج سال گذشته (۱۹۹۴-۱۹۹۹) بررسی شدند. نتایج این تحلیل موضوعی حوزه‌های علمی مورد علاقه پژوهشگران را نشان می‌دهد که بیشترین گرایش موضوعی به «فناوری اطلاعات و ارتباطات» و موضوع‌های وابسته اختصاص دارد (۱: ۸۵-۱۰۱).

شیوه گردآوری اطلاعات

همه اطلاعات لازم با فیش‌برداری از فهرست‌برگه‌های موجود در رف‌برگه و فهرست پایان‌نامه‌های تازه خریداری شده گردآوری شد. سپس اطلاعات مورد نیاز از آنها استخراج و در جدول‌های از پیش طراحی شده جایدهی، و پس از آن تجزیه و تحلیل آماری شد.

جدول ۱. توزیع موضوعی پایان‌نامه‌ها بر اساس رده‌بندی دیوئی

رده	کلیات	فلسفه و روانشناسی	دین	علوم اجتماعی	زبان	علوم ریاضی و طبیعی	فناوری (علوم کاربردی)	هنرها	ادبیات (آثار ادبی)	تاریخ و جغرافیا و علوم وابسته	جمع کل
تعداد	۱۸	۴۱	۵۲	۸۴۴	۲۵	۳۸	۶۸	۴۴	۲۷	۱۸۱	۱۳۳۸
درصد	۱/۳۴	۳/۰۶	۳/۸۸	۶۳/۰۷	۱/۸۶	۲/۸۴	۵/۰۸	۳/۲۸	۲/۰۱	۱۳/۵۲	۱۰۰

جدول ۲. توزیع پایان‌نامه‌ها بر اساس دوره زمانی

رده	کلیات	فلسفه و روانشناسی	دین	علوم اجتماعی	زبان	علوم ریاضی و طبیعی	فناوری (علوم کاربردی)	هنرها	ادبیات (آثار ادبی)	تاریخ و جغرافیا و علوم وابسته	جمع کل
تعداد	۱۸	۴۱	۵۲	۸۴۴	۲۵	۳۸	۶۸	۴۴	۲۷	۱۸۱	۱۳۳۸
درصد	۱/۳۴	۳/۰۶	۳/۸۸	۶۳/۰۷	۱/۸۶	۲/۸۴	۵/۰۸	۳/۲۸	۲/۰۱	۱۳/۵۲	۱۰۰

جدول ۴ نشان می‌دهد که بیشترین عناوین ارائه شده یعنی ۱۲۹۰ عنوان (۹۶/۴۱ درصد) در امریکا و پس از آن به ترتیب فراوانی ۴۰ عنوان (۲/۹۸ درصد) در کانادا؛ ۵ عنوان (۰/۳۷ درصد) در انگلستان؛ ۲ عنوان (۰/۱۴ درصد) در یونان؛ و یک عنوان (۰/۰۷ درصد) یعنی کمترین تعداد در هلند ارائه و دفاع شده است.

سال‌های قبل از ۱۹۵۰ م. (۱۳۲۹ ش.) نیز کمترین تعداد عناوین را به خود اختصاص داده است. قدیمی‌ترین پایان‌نامه با موضوع "آموزش" در سال ۱۸۹۲ م. (۱۲۷۱ ش.) و جدیدترین آنها در سال ۲۰۰۰ م. (۱۳۷۹ ش.) ارائه شده است. جدول ۳ نشان می‌دهد که علاوه بر ایرانیان که با ۹۶۶ عنوان (۷۲/۱۹ درصد) رتبه اول را به خود اختصاص داده‌اند غیرایرانی‌ها نیز به موضوع علاقه‌مند بوده‌اند که تعداد عناوین آثار آنها به ۳۷۲ عنوان (۱۹/۳۵ درصد) می‌رسد.

جدول ۳. توزیع پایان‌نامه‌ها بر اساس ملیت نویسندگان آنها

ملیت	ایرانی	غیرایرانی	جمع کل
تعداد	۹۶۶	۳۷۲	۱۳۳۸
درصد	۷۲/۱۹	۱۹/۳۵	۱۰۰

جدول ۴ نشان می‌دهد که بیشترین عناوین ارائه شده یعنی ۱۲۹۰ عنوان (۹۶/۴۱ درصد) در امریکا و پس از آن به ترتیب فراوانی ۴۰ عنوان (۲/۹۸ درصد) در کانادا؛ ۵ عنوان (۰/۳۷ درصد) در انگلستان؛ ۲ عنوان (۰/۱۴ درصد) در یونان؛ و یک عنوان (۰/۰۷ درصد) یعنی کمترین تعداد در هلند ارائه و دفاع شده است.

عنوان (۳/۰۶ درصد) رتبه ششم و نسبت $\frac{1}{33}$ ؛ رده علوم ریاضی و طبیعی با ۳۸ عنوان (۲/۸۴ درصد) رتبه هفتم و نسبت $\frac{1}{33}$ ؛ رده ادبیات (آثار ادبی) با ۲۷ عنوان (۲/۰۱ درصد) رتبه هشتم و نسبت $\frac{1}{35}$ ؛ رده زبان با ۲۵ عنوان (۱/۸۶ درصد) رتبه نهم و نسبت $\frac{1}{33}$. همان‌گونه که جدول ۲ نشان می‌دهد طی سال‌های قبل از ۱۹۵۰ م. (۱۳۲۹ ش.) فقط ۶ عنوان (۰/۴۴ درصد)

جدول ۴. توزیع جغرافیایی محل ارائه پایان‌نامه‌ها

کشور محل ارائه	امریکا	انگلستان	کانادا	هلند	یونان	جمع کل
تعداد	۱۲۹۰	۵	۴۰	۱	۲	۱۳۳۸
درصد	۹۶/۴۱	۰/۳۷	۲/۹۸	۰/۰۷	۰/۱۴	۱۰۰

نتیجه و پیشنهاد

۱. اگر چه مقایسه مجموعه پایان‌نامه‌های دوره دکتری "بخش ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی کتابخانه ملی" با "مرکز اسناد و کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران" و "مرکز اسناد و مدارک علمی ایران" نشان‌دهنده این است که بخش مذکور بیشترین تعداد را گردآوری کرده ولی لازم است ضمن مقایسه مجموعه فعلی با مجموعه این دو مرکز، جهت

پایان‌نامه ارائه شده است. طی دهه ۵۰ م. (۳۰ ش.) این تعداد به ۳۶ عنوان (۲/۶۹ درصد)؛ دهه ۶۰ م. (۴۰ ش.) به ۸۴ عنوان (۶/۲۷ درصد)؛ دهه ۷۰ م. (۵۰ ش.) به ۴۵۹ عنوان (۳۴/۳۰ درصد)؛ دهه ۸۰ م. (۶۰ ش.) به ۴۶۸ عنوان (۳۴/۹۷ درصد)؛ و دهه ۹۰ م. (۷۰ ش.) به ۲۸۵ عنوان (۲۱/۳۰ درصد) می‌رسد. در دهه ۱۹۸۱-۱۹۹۰ م. (۱۳۶۰-۱۳۶۹ ش.) بیشترین تعداد پایان‌نامه‌ها ارائه شده است. پس از آن به ترتیب دهه‌های ۷۰، ۹۰، ۶۰، ۵۰ میلادی قرار می‌گیرند.

تکمیل آن علاوه بر خرید از یو.ام.آی از راه‌های دیگر نیز اقدام شود.

۲. زبان مجموعه موجود انگلیسی است. با توجه به اینکه در دیگر کشورهای غیرانگلیسی زبان از جمله: فرانسه، آلمان و کشورهای دیگر دانشجویان ایرانی و دیگر علاقه‌مندان به ایران و اسلام از پایان‌نامه خود دفاع کرده‌اند، لازم است که این بخش را از این محدودیت زبانی خارج کرد.

۳. به دلیل آنکه چاپ و انتشار خبرنامه کانون ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی ادامه پیدا نکرد؛ و با توجه به اینکه فصلنامه کتاب (نشریه‌ای با درجه علمی - ترویجی)، نشریه کتابخانه ملی ایران است که به طور مرتب منتشر می‌شود می‌توان در آن به معرفی پایان‌نامه‌ها به زبان فارسی و نیز به زبان‌های دیگر پرداخت تا علاوه بر قرار گرفتن اطلاعات در دسترس پژوهشگران، دانشجویان و علاقه‌مندان به زبان اصلی، کسانی که به دلیل آشنایی نداشتن با زبان‌های خارجی توان استفاده از متن اصلی را ندارند از اطلاعات آنها به زبان فارسی بهره‌مند شوند.

۴. بررسی پراکندگی موضوعی نشان داد که علوم

بررسی پراکندگی موضوعی نشان داد که علوم اجتماعی با ۸۴۴ عنوان (۶۳/۷ درصد) بیشترین تعداد عناوین را به خود اختصاص داده است. در این رده، موضوع آموزش با ۱۴۷ عنوان، علوم سیاسی با ۱۲۰ عنوان، جامعه‌شناسی با ۵۱ عنوان و سایر موضوعات از قبیل مهاجرت، گروگانگیری، تروریسم، بسیجیان و جز آنها روی هم با ۵۲۲ عنوان قرار دارند.

اجتماعی با ۸۴۴ عنوان (۶۳/۷ درصد) بیشترین تعداد عناوین را به خود اختصاص داده است. در این رده، موضوع آموزش با ۱۴۷ عنوان، علوم سیاسی با ۱۲۰ عنوان، جامعه‌شناسی با ۵۱ عنوان و سایر موضوعات از قبیل مهاجرت، گروگانگیری، تروریسم، بسیجیان و جز آنها روی هم با ۵۲۲ عنوان قرار دارند. نسبت رده کلیات با ۱۸ عنوان (۱/۳۴ درصد) یعنی کمترین تعداد عناوین در مقایسه با رده علوم اجتماعی $\frac{1}{46}$ است. مقایسه تعداد عناوین در رده‌های گوناگون با یکدیگر می‌تواند راهگشای کسانی باشد که برای پر کردن خلأها مایل به تلاشند.

۵. افزایش تعداد عناوین پایان‌نامه‌ها در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ م. (۵۰ و ۶۰ ش.) نسبت به دهه‌های پیش نشان‌دهنده توجه علاقه‌مندان به حوزه‌های مذکور طی سال‌های پس از انقلاب است. گرچه در دهه ۹۰ م. (۷۰ ش.) از میزان این توجه تا حدی کاسته شده است، ولی می‌توان با اقداماتی از قبیل معرفی و دادن جایزه به بهترین پایان‌نامه‌های نوشته شده درباره ایران و اسلام، فراهم‌آوری امکانات بیشتر، و دعوت از نویسندگان برتر یا دست‌کم چند تن از نویسندگان پایان‌نامه‌های خارجی برگزیده به ایران، گام‌هایی در جهت تشویق پژوهش‌های مشابه برداشت. در پایان به این نکته اشاره می‌شود، همان‌گونه که قبلاً ذکر شد این پایان‌نامه‌ها از طرف مؤسسه یو.ام.آی. تهیه شده‌اند و این بررسی نشان می‌دهد که بیشترین آثار از امریکا و کانادا تهیه شده است. در ابتدای هر شماره از مجله *Dissertation Abstracts International* که توسط یو.ام.آی انتشار می‌یافت روش و سابقه مختصری از طرح گردآوری پایان‌نامه‌های دکترتار شرح داده شده است. در آنجا ذکر شده گرچه بیش از ۴۵۰ مؤسسه در امریکا و کانادا به این طرح پیوسته‌اند اما برخی مؤسسات همه پایان‌نامه‌های دکترتار خود را ارسال نمی‌کنند (۶: ۵۵۰-۵۵۵). به این ترتیب می‌بینیم که فقط تکیه کردن به یو.ام.آی کافی نیست و لازم است که برای تکمیل این مجموعه، به راه‌های دیگر نیز توجه کرد.

منابع

۱. آزاد، اسدالله؛ منصوریان، یزدان. «نگاهی به عناوین پایان‌نامه‌های دکترتار کتابداری و اطلاع‌رسانی خارجی بین سال‌های ۱۹۹۴ تا ۱۹۹۹». کتابداری، دفتری و هفتم، ۳۵ (۱۳۸۰): ۸۵-۱۰۱.
۲. بنی‌اقبال، ناهید. «بررسی مجموعه پایان‌نامه‌های دانشگاه تهران». کتابداری، دفتری بیست و هشتم و بیست و نهم، (۱۳۷۷): ۱۵۵-۱۷۰.
۳. دیبانی، محمدحسین. «پایان‌نامه، گنج ناشناخته‌ها شده». کتابداری و اطلاع‌رسانی، دوره دوم، ۴ (زمستان ۱۳۷۸): ۱۶-۱.
۴. «چکیده پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور». تهران: مرکز اسناد مدارک علمی ایران، [۱۳۸۱]. [CD-Rom].

۵. خبرنامه کانون ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی (کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران). ۳ (پاییز ۱۳۷۵): ۸-۱۰؛ ۴ (زمستان ۱۳۷۵): ۱۰-۱۱؛ ۵ (بهار ۱۳۷۶): ۱۵-۱۶؛ ۶ (تابستان ۱۳۷۶): ۲۰-۲۱؛ ۱ (پاییز ۱۳۷۶): ۲۱-۲۲؛ ۲ (بهار و تابستان ۱۳۷۷): ۴۵-۴۷؛ ۳ (پاییز و زمستان ۱۳۷۷): ۲۱-۲۲.

۶. شجاعی، محسن. «نمایشگاه پایان‌نامه‌های دکترای ایران‌شناسی - اسلام‌شناسی دانشگاه‌های جهان، ۴-۹ دی ۱۳۷۲». فصلنامه کتاب، دوره چهارم، ۴ (زمستان ۱۳۷۲): ۵۵۰-۵۵۵.

۷. «مجموعه اهداف، وظایف و پست‌های سازمانی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران». مصوب سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور به موجب تبصره ۲. ماده ۸ قانون استخدام کشوری، آبان ۱۳۸۰.

۸. مدیرامانی، پروانه. «پایان‌نامه». دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. ج ۱، ص ۵۵۷-۵۵۹.

۹. موسوی گرمارودی، علی. «نگاهی به ایران‌شناسی بعد از انقلاب اسلامی». سیاست خارجی، سال دوم، ۳ (تیر - شهریور ۱۳۶۷): ۴۵۵-۴۶۹.

تاریخ دریافت: ۱۳۸۲/۴/۱۵

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی